

УДК 811.161.3'373.611

А. У. Андрэева*канд. філал. навук, дац.,**дац. каф. сацыяльна-гуманітарных дысцыплін у турызме і гасціннасці**Інстытута менеджменту спорту і турызму**Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта фізічнай культуры**e-mail: andreeva_alesya@inbox.ru***АНТАНІМІЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ
ІНДУСТРЫІ ТУРЫЗМУ І ГАСЦІННАСЦІ**

На матэрыяле кантэкстуальных крыніц вызначаны поўны корпус турыстычных тэрмінаў, звязаных антанімічнай залежнасцю. Ахарактарызаваны семантычныя адносіны антанімічных спецыяльных найменняў. Выяўлены падставы проціпастаўлення навуковых паняццяў. Разгледжана фармальная структура антанімічных тэрмінаадзінак. Акрэслены характар узаемаадносін антаніміі і сінаніміі ў турыстычнай тэрміналагічнай лексіцы.

Уводзіны

У апошнія дзесяцігоддзі назіраецца пашырэнне навуковага інтарэсу да вывучэння пытанняў тэрміналагічнай антаніміі. Налічваецца нямала навуковых прац [1–10], у якіх прадстаўлены лінгвістычны аналіз антанімічных парадыгмаў на матэрыяле тэрмінасістэм розных моў, у тым ліку і ў супастаўляльным плане.

Цікавасць мовазнаўцаў-тэрмінолагаў да антаніміі невыпадковая. Вучоныя неаднаразова адзначалі, што ў сферы тэрміналогіі антанімія з'яўляецца неабходнай з'явай і (разам з сінаніміяй і аманіміяй) адносіцца да шырока распаўсюджаных відаў сістэмных адносін [3–5; 11]. Пашыранасць антанімічных тэрмінаў абумоўлена, па меркаванні Н. З. Кацяловай, самой спецыфікай тэрмінасістэмы, у якой проціпастаўленне паняццяў з'яўляецца элементам навуковага апісання аб'ектаў [12, с. 122]. Антанімію справядліва прызнаюць арганізуючым пачаткам тэрмінасістэм, што знаходзяцца на стадыі фарміравання і развіцця, паколькі дазваляе вызначыць іх лагічныя магчымасці [4, с. 122]. Антанімію кваліфікуюць як тып семантычных адносін, які адыгрывае важную ролю ва ўпарадкаванні тэрміналогіі: класіфікацыі навуковых паняццяў, іх сістэматызацыі і структуравання. Менавіта прыныцы бінарных апазіцый дае магчымасць прадставіць лагічна стройную сістэму паняццяў пэўнай навуковай сферы [13, с. 83].

Мэта працы – даследаваць антанімію ў беларускай тэрміналагічнай сістэме турызму і гасціннага бізнесу, якая яшчэ не была прадметам спецыяльнага лінгвістычнага аналізу.

Пастаўленая мэта вызначыла вырашэнне наступных канкрэтных задач:

- 1) выявіць корпус тэрміналагічных антонімаў;
- 2) ахарактарызаваць члены выяўленых антанімічных апазіцый у адпаведнасці з іх семантычнымі і структурнымі асаблівасцямі;
- 3) правесці аналіз адносін антаніміі з сінаніміяй у турыстычнай тэрміналогіі.

На сённяшні час беларускамоўныя спецыялізаваныя слоўнікі па турызме адсутнічаюць. Таму матэрыялам для лінгвістычнага аналізу паслужылі вучэбныя дапаможнікі па дысцыпліне «Турызм і гасціннасць» ([14; 15]), навуковыя публікацыі, прысвечаныя пытанням індустрыі турызму і гасціннасці, даведачная літаратура ([16]). Шляхам суцэльнай выбаркі з указаных крыніц быў сфарміраваны корпус турыстычных тэрмінаў-антонімаў.

Проведзены аналіз спецыяльных найменняў сведчыць, што для турыстычнай тэрміналагічнай сістэмы характэрны антанімічныя адносіны, якія, па нашых назіраннях, ахопліваюць больш за 100 апазіцый. З пункту погляду семантычнай класіфікацыі антонімаў, заснаванай на выражаным імі тыпе проціпастаўленняў [17–19], вылучаюцца тры разнавіднасці проціпастаўленых турыстычных тэрмінаў: **камплементарныя, кантрарныя і вектарныя**.

Да **камплементарных** адносяцца антонімы, у якіх проціпастаўленне выражана бінарнымі відавымі паняццямі, што дапаўняюць адзін адно да цэлага (родавага) і з'яўляюцца палярнымі па сваім характары [19, с. 68]. Члены камплементарных апазіцый змяшчаюць супрацьпастаўленыя, узаемавыключальныя семы. Камплементарнасць не прадугледжвае градацыйнага раду, у сувязі з чым немагчыма і сярэдняе (прамежкавае) зв'язно паміж членамі антанімічных апазіцый. У турыстычнай тэрміналагічнай лексіцы гэта самы распаўсюджаны тып проціпастаўленняў. Рэпрэзентуецца пераважна тэрміналагічнымі словазлучэннямі, якія служаць намінацыямі разнавіднасцей турызму, відаў прадпрыемстваў размяшчэння турыстаў, тыпаў турыстычнай прадукцыі і паслуг, відаў і форм культурна-забаўляльнай дзейнасці, разнавіднасцей турыстычных прадпрыемстваў (арганізацый), відаў суб'ектаў турызму. Напрыклад: *актыўны турызм – пасіўны турызм; зімовы турызм – летні турызм; арганізаваны турызм – неарганізаваны турызм; стацыянарны турызм – вандроўны турызм; інклюзіўны тур – эксклюзіўны тур; платны трансфер – бясплатны трансфер; ініцыятыўны тураператар – рэцэптыўны тураператар; унутраны турыст – знешні турыст*. У камплементарных антанімічных парах тэрмінаадзінкі называюць відавоя адрозненні – супрацьлеглыя прыметы дэнатата, з якім суадносіцца базавы турыстычны тэрмін.

Кантрарнымі з'яўляюцца антонімы, якія выражаюць якасную процілегласць і фарміруюць градуальныя (ступенчатыя) апазіцыі, што ўказваюць на розную ступень праяўлення прыметы, якасці, уласцівасці. Кантрарныя антонімы характарызуюцца адносінамі процілегласці, а не ўзаемавыключэння, гэта значыць, яны не дапускаюць адмоўнай трансфармацыі [17, с. 245]. Паміж крайнімі членамі антанімічнай парадыгмы звычайна маецца сярэдні, прамежкавы элемент. Традыцыйны для агульнаўжывальнай лексікі кантрарны тып проціпастаўленняў у сферы турыстычнай тэрміналагічнай лексікі малапашыраны і ўключае адносна невялікую групу антанімічных апазіцый, напрыклад: *ранні заезд – позні заезд; кароткачасовы турызм – доўгатэрміновы турызм; пікавы сезон – мёртвы сезон; высокі сезон – нізкі сезон; аднадзённы тур – мнагадзённы тур; гасцініца для працяглага размяшчэння – гасцініца для кароткачасовага размяшчэння*. Кантрарнымі з'яўляюцца ў асноўным турыстычныя тэрміналагічныя адзінкі, звязаныя са сферай аказання гасцінічных паслуг.

Вектарныя антонімы прадстаўлены парамі, члены якіх выражаюць процілеглую накіраванасць працэсаў, прымет, уласцівасцей. Дадзены тып тэрміналагічных проціпастаўленняў з'яўляецца нешматлікім. Да ліку вектарных антонімаў адносяцца спецыяльныя найменні, звязаныя з арганізацыяй сэрвісу размяшчэння турыстаў: *засяленне – высяленне; заезд – ад'езд; прыбыццё – выбыццё*.

У тэрміналагічнай сістэме турызму і гасцінічнай гаспадаркі антанімічныя тэрміны аказваюцца проціпастаўленымі парадыгматычна па адной дыферэнцыяльнай прымеце процілеглымі семамі значэнняў. Прывядзём асноўныя падставы проціпастаўлення турыстычных тэрмінаў-антонімаў:

- 1) колькасць удзельнікаў (*індывідуальны/адзіночны турызм – групавы турызм; індывідуальны тур – групавы тур*);
- 2) рэгіён адпачынку (*міжнародны турызм – нацыянальны турызм*);
- 3) турыстычны рынак (*унутраны турызм – знешні/за межамі турызм*);
- 4) крыніцы фінансавання (*камерцыйны турызм – сацыяльны турызм*);

- 5) спосаб размяшчэння турыстаў (*турызм гасцінічнага тыпу – турызм негасцінічнага тыпу*);
- 6) далёкасць паездкі (*блізкі турызм – далёкі турызм*);
- 7) месца знаходжання падарожнікаў (*стацыянарны турызм – вандроўны турызм; гарадская экскурсія – загарадная экскурсія*);
- 8) працягласць падарожжа (*кароткачасовы турызм – доўгатэрміновы/працяглы турызм; аднадзённы тур – мнагадзённы тур*);
- 9) вынік турысцкага балансу (*актыўны турызм – пасіўны турызм*);
- 10) характар арганізацыі (*арганізаваны турызм – неарганізаваны турызм; планавы/пуцёвачны турызм – самадзейны турызм*);
- 11) інтэнсіўнасць турысцкіх патокаў (*сезонны турызм – круглагадовы/пастаянны турызм; актыўны сезон – пасіўны сезон; пікавы сезон – мёртвы сезон*);
- 12) транспарт (*уласны турызм – грамадскі турызм*);
- 13) сезон падарожжа (*зімовы турызм – летні турызм*);
- 14) праграма абслугоўвання (*індывідуальны тур – групавы тур*);
- 15) спосаб перамяшчэння турыстаў (*транспартны тур – пешаходны тур; транспартная экскурсія – пешаходная экскурсія*);
- 16) тэхналогія арганізацыі абслугоўвання (*ініцыятыўны тураператар – рэцэптыўны тураператар*);
- 17) месца дзейнасці (*унутраны/мясцовы тураператар – знешні тураператар*);
- 18) працягласць размяшчэння (*гасцініца для працяглага размяшчэння – гасцініца для кароткачасовага размяшчэння*);
- 19) час прыбыцця (*ранні заезд – позні заезд*).

У нашай выбарцы маецца адна тэрміналагічная намінацыя, якая ўступае ў антанімічныя адносіны з двума тэрмінамі, проціпастаўленымі ёй па розных дыферэнцыяльных прыметах: *заезд – незаезд* («засяленне пастаяльцаў»), *заезд – ад'езд* («знаходжанне пастаяльцаў у сродку размяшчэння»).

Неабходна адзначыць, што ў турыстычнай тэрміналогіі апісаная вышэй дыферэнцыяльная прымета пераважна супадаюць з класіфікацыйнымі прыметамі, на базе якіх вылучаюцца гіпонімы ў межах паняццёва-тэрміналагічнага поля і якія служаць падставай для класіфікацыі навуковых паняццяў індустрыі турызму і гасціннасці.

Характэрнай асаблівасцю турыстычнай тэрміналогіі з'яўляецца наяўнасць у ёй значнай колькасці прагматычных, кантэкстуальных антонімаў, якія рэалізуюць значэнне процілегласці толькі ў межах дадзенай тэрмінасістэмы: *унутраны турызм – замежны турызм; мясцовы тураператар – знешні тураператар; пуцёвачны турызм – самадзейны турызм; ініцыятыўны тураператар – рэцэптыўны тураператар; пікавы сезон – мёртвы сезон*.

Турыстычныя тэрміны-антонімы па сваёй будове з'яўляюцца неаднароднымі і распадаюцца на дзве групы – аднаслоўныя (універбы) і мнагаслоўныя (тэрміналагічныя словазлучэнні, полівербы). Пры гэтым, як паказвае праведзенае даследаванне, у тэрмінасістэме турызму і гасцінічнага бізнесу мнагаслоўныя антонімы пераважаюць над аднаслоўнымі. Полівербы ўяўляюць сабой тэрміналагічныя двух- або трохкампанентныя словазлучэнні, утвораныя па наступных структурных мадэлях:

- 1) «прыметнік + назоўнік» (*блізкі турызм – далёкі турызм; зімовы турызм – летні турызм*);
- 2) «назоўнік + прыметнік + назоўнік» (*турызм гасцінічнага тыпу – турызм негасцінічнага тыпу*);
- 3) «назоўнік + прыназоўнік + прыметнік + назоўнік» (*гасцініца для працяглага размяшчэння – гасцініца для кароткачасовага размяшчэння*).

Антанімія мнагаслоўных турыстычных тэрмінаў перадаецца, як правіла, пры дапамозе процілеглых па значэнні асобных кампанентаў, у якасці якіх выкарыстоўваюцца прыметнікі. Рэалізацыя ў антанімічных апазіцыях значэння проціпастаўлення з дапамогай ад'ектываў-азначэнняў тлумачыцца тым, што менавіта прыметніку як часціне мовы ўласцівы якасныя прыметы, якія служаць падставай для фарміравання антанімічных адносін. Сярод тэрмінаў-полівербаў адзначана пара спецыяльных найменняў, або два кампаненты якіх звязаны антанімічнымі адносінамі: *ранні заезд – позні выезд*. У групу аднаслоўных антонімаў уваходзяць асобныя субстантыўныя тэрміналагічныя намінацыі: *сезон – несезон; заезд – ад'езд; прыбыццё – выбыццё*.

Згодна са структурнай класіфікацыяй у групе турыстычных тэрмінаадзінак вылучаюцца рознакаранёвыя (уласна лексічныя) і аднакаранёвыя (словаўтваральныя) антонімы. Абсалютная большасць проціпастаўленых тэрмінаў з'яўляецца ўласна лексічнымі антонімамі, у якіх значэнне процілегласці перадаецца рознымі каранёвымі марфемамі (*уласны турызм – грамадскі турызм; кароткачасовы турызм – працяглы турызм*). Гэта сведчыць аб тэндэнцыі тэрміна адлюстроўваць змест паняцця, а не абазначаць толькі адмаўленне процілеглага. Да рознакаранёвых адносіцца асноўная колькасць камплементарных і кантрарных тэрмінаў-антонімаў. Невялікую групу антанімічных апазіцый утвараюць аднакаранёвыя тэрміны, процілегласць якіх фармальна выражана пры дапамозе словаўтваральных (афіксальных) сродкаў.

Нашы назіранні над фактычным матэрыялам паказваюць, што турыстычныя аднакаранёвыя антонімы прадстаўлены галоўным чынам дзвюма разнавіднасцямі:

1) антанімічныя пары, якія адрозніваюцца наяўнасцю/адсутнасцю адмоўных прэфіксаў *не-* або *без-* (*бес-, бяз-, бяс-*), што надаюць словаўтваральнай аснове процілеглы сэнс (*сезон – несезон; заезд – незаезд; арганізаваны турызм – неарганізаваны турызм; платная паслуга – бясплатная паслуга*);

2) вытворныя (дзвербатыўныя) антонімы адной ступені словаўтварэння, якія змяшчаюць у сваёй структуры антанімічныя прэфіксы: *за-* – *ад-* (*заезд – ад'езд*), *за-* – *вы-* (*засяленне – высяленне*), *пры-* – *вы-* (*прыбыццё – выбыццё*).

Першая з адзначаных разнавіднасцей аднакаранёвых тэрмінаў-антонімаў з узаемавыключальнымі семамі рэалізуе камплементарны тып проціпастаўленняў, а другая разнавіднасць удзельнічае ў фарміраванні вектарных антанімічных апазіцый. У шэрагу многакампанентных тэрмінаадзінак антанімічныя адносіны выражаюцца з дапамогай процілеглых па сэнсе частак асобных кампанентаў-кампазітаў: *адна-* – *мнага-* (*аднадзённы тур – мнагадзённы тур*), *каротка-* – *доўга-* (*кароткачасовы турызм – доўгатэрміновы турызм*).

Асаблівасцю турыстычнай тэрміналогіі, як і іншых галіновых тэрміналагічных сістэм, з'яўляецца ўзаемадзеянне антаніміі і сінаніміі, якія звязваюць тэрміны на падставе інтэгральных і дыферэнцыяльных прымет. Узаемадзеянне антаніміі і сінаніміі ў групе турыстычнай тэрміналагічнай лексікі праяўляецца ў функцыянаванні трынарных апазіцый, абумоўленых наяўнасцю ў аднаго з членаў сінанімічнай намінацыі: *кароткачасовы турызм – доўгатэрміновы/працяглы турызм; індывідуальны/адзіночны турызм – групавы турызм; сезонны турызм – круглагадовы/пастаянны турызм; унутраны/мясцовы тураператар – знешні тураператар* і інш.

У падобных антанімічных парах адна з сінанімічных адзінак з'яўляецца, як правіла, сапраўдным (моўным) тэрмінам, а другая – кантэкстуальным тэрмінам, што створаны і функцыянуе ў межах дадзенай тэрмінасістэмы. Думаецца, узнікненне трынарных апазіцый звязана з жаданнем больш дакладна выразіць проціпастаўленне дэнатаў з мэтай іх дыферэнцыяцыі і класіфікацыі, паколькі кожны з сінонімаў па-рознаму раскрывае змест навуковага паняцця.

Заклучэнне

У межах тэрміналагічнай сістэмы «турызм і гасціннасць» даволі шырока прадстаўлена антанімія, якая адыгрывае важную ролю ў класіфікацыі і сістэматызацыі спецыяльных паняццяў гэтай тэрміналогіі, што знаходзіцца на стадыі свайго станаўлення. Тэрміналагічныя найменні, звязаныя парадыгматычнымі адносінамі семантычнай проціпастаўленнасці, рэпрэзентаваны антонімамі камплементарнага, кантрарнага і вектарнага тыпу. Дамінуюць камплементарныя антанімічныя апазіцыі, члены якіх уяўляюць сабой пераважна тэрміналагічныя словазлучэнні. Яны называюць відавочныя адрозненні – супрацьлеглыя прыметы дэнатата, з якім суадносіцца базавы турыстычны тэрмін.

Асноўная колькасць проціпастаўленых турыстычных тэрмінаў з’яўляецца антонімамі ўласна лексічнымі. Невялікая па колькасці група спецыяльных найменняў прадстаўлена словаўтваральнымі антонімамі, у якіх значэнне процілегласці перадаецца пры дапамозе афіксальных (прыставачных) марфем або частак складаных слоў. Спецыфічнай рысай турыстычнай тэрмінасістэмы з’яўляецца наяўнасць у ёй трынарных апазіцый, абумоўленых наяўнасцю ў аднаго з членаў сінанімічнай намінацыі.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Лапкоўская, А. М. Сучасная беларуская батанічная тэрміналогія : манаграфія / А. М. Лапкоўская. – Гродна : Выд-ва ГрДУ імя Я. Купалы, 2007. – 166 с.
2. Дзятко, Д. В. Беларуская матэматычная тэрміналогія: станаўленне, структура, функцыянаванне : манаграфія / Д. В. Дзятко. – Мінск : Выд-ва БДПУ імя М. Танка, 2009. – 192 с.
3. Разводовская, Я. В. Антонимия в терминологии языка: на материале лексики репродуктивного здоровья английского, русского и белорусского языков / Я. В. Разводовская // Вес. БДПУ. Сер. 1, Педагагіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2013. – № 4 (78). – С. 42–45.
4. Сулейманова, А. К. Терминосистема нефтяного дела и ее функционирование в профессиональном дискурсе специалиста : монография / А. К. Сулейманова. – Уфа : РИО БашГУ, 2005. – 268 с.
5. Лейчик, В. М. Исследование терминологизмов в парадигматике: явление антонимии / В. М. Лейчик, Е. А. Никулина // Вестн. МГУ. Сер. 19, Лингвистика и межкультур. коммуникация. – 2005. – № 1. – С. 30–43.
6. Виноградова, Л. В. Терминология туризма английского и русского языков в синхронном и диахронном аспектах : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Л. В. Виноградова ; Новгород. гос. ун-т им. Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2011. – 213 л.
7. Загрекова, Е. Н. Истоки и развитие российской медицинской терминологии (на греко-латинской основе) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Е. Н. Загрекова ; Саратов. гос. ун-т. – Саратов, 2008. – 24 с.
8. Шамсеева, Г. Х. К вопросу об антонимии юридических терминов в английском и татарском языках / Г. Х. Шамсеева // Вестн. Казан. юрид. ин-та МВД России. – 2011. – № 1 (3). – С. 135–138.
9. Яфаров, Р. Х. Лингво-дискурсивная характеристика терминов зимнего спорта в немецком языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Р. Х. Яфаров ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 2018. – 240 л.
10. Баланаева, О. В. Юридическая терминология: синонимия и антонимия (на материале украинской терминологии) / О. В. Баланаева // Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. – 2018. – № 33, т. 1. – С. 154–157.
11. Даниленко, В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.

12. Котелова, Н. З. К вопросу о специфике термина / Н. З. Котелова // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии : материалы совещ., проведенного АН СССР, Ленинград, 30 мая – 2 июня 1967 г. – М. : Наука, 1970. – С. 122–126.
13. Горохова, Н. В. Антонимия в англоязычной терминологии нефтегазового дела / Н. В. Горохова // Филол. науки. Вопр. теории и практики : в 2 ч. – 2005. – № 5 (47). – Ч. 1. – С. 81–84.
14. Трацяк, І. І. Культурны турызм (культурна-асветніцкі турызм, культурна-пазнавальны турызм, этнакультурны турызм) : навуч.-метаад. дапаможнік / І. І. Трацяк. – Гродна : ЮрСаПринт, 2014. – 112 с.
15. Трацяк, І. І. Уводзіны ў турызм : метаад. рэкамендацыі / І. І. Трацяк. – Гродна : ГрДУ, 2011. – 55 с.
16. Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1996–2003.
17. Новиков, Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. – М. : Высш. шк., 1982. – 272 с.
18. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд., доп. – М. : Большая рос. энцикл., 2002. – 709 с.
19. Культура русской речи : энцикл. слов.-справ. / под ред. Л. Ю. Иванова [и др.]. – 2-е изд., испр. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 840 с.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 15.02.2019

Andreeva A. V. Antonymy in the Belarusian Terminology of the Tourism and Hospitality Industry

On the material of contextual sources, a complete corpus of tourist-related terms related to antonymic dependence is defined. Characteristic relations of antonymic special names are characterized. The bases of opposition of scientific concepts are revealed. The formal structure of antonymic terminological units is considered. The nature of the relationship between antonymy and synonymy of tourist terminology is established.